

BARNA GÁBOR

Magunk keresése

KULTÚRAKUTATÁS, A NÉPRAJZ KÉRDÉSEI AZ EZREDFORDULÓN
MAGYAR ÉS EURÓPAI IDENTITÁS-ÉPÍTÉS

Az utóbbi években egyre többen veszik fel egyetemünkön a néprajz szakot. A felvételt kérők száma is évről évre nő. Nemcsak szegedi jelenség ez, hanem egyaránt jellemzi többi egyetemünket is. A valamikor „kis szakként” számon tartott néprajz mára már a múlté. Nem csökken a történelem és a magyar irodalom iránt érdeklődők száma sem, és jelentősen megnőtt a régész és szociológus, újabban pedig a politológus hallgatók létszáma is. Mi áll e mögött a létszámbeli növekedés mögött? Mi okozza ezt a (felfokozott?) érdeklődést a történelem, a kultúra és a társadalom kérdéseiről? Miért vállalják fiatalok Szegeden és más egyetemeken azt, hogy diplomaszerezés után biztosan más pályán kell elhelyezkedniük, hiszen sem néprajzkutatóként, sem régészként, sem pedig szociológusként nem tudnak annyian munkát találni, mint ahányan végeznek. Mi vonzza akkor őket mégis ide? Miért van ilyen nagy érdeklődés a kultúrát, a társadalmat kutató szaktárgyak iránt?

Az 1970-es évek egyik nagy erdélyi és hazai könyvsikere, Beke György: *Magunk keresése* című könyve volt. Beke riportjai és esszéi Moldva, Gyimes és a Székelyföld megyéiről új képet rajzoltak: nem elsősorban a földrajzi, fizikai térben, hanem lélekben térképezve fel az emberek állapotát, az önmagukról, a másokról, a helyzetükről kialakított képet. Rövid írásom címét innen vettem. Nem véletlenül, hiszen úgy gondolom, a néprajzkutatás is hasonló: törekvés önmagunk megismerésére, más szóval *önmagunk keresése*. Am mivel az egyén csak másokkal való kapcsolataiban létezik és érthető meg, hisz társadalomban él, önmagunk keresése legalább annyira *mások, a másik keresése és megismerése* is. Ennek céljai és módszerei koronként eltérőek voltak, s napjainkban is változnak.

Mint mindennek, a néprajznak is megvan a maga (tudomány)története, amelyben értelmezhető. A néprajz (Magyarországon beleértendő a folklorisztika, a zenefolklorisztika is, és bizonyos összefüggésben az európai etnológia, az antropológia is) a közkeletű felfogás szerint a magyar nyelvtudománnyal, az irodalomtudománnyal és a történelemmel együtt alkotja a magyarságtudományt, a hungarológiát. Ez nem véletlen, s nincs ez másként más nemzetek esetében sem. Oka pedig az, hogy a néprajz a polgári nemzetté válás XIX. századi időszakában alakult ki, akkor fogalmazta meg először célkitűzéseit, alakította ki szemléletét és módszereit. Ez az időszak nálunk egybeesett az ipari társadalom fokozatos és általános térhódításával, azaz egy nagy gazdasági és társadalmi átalakulással. A nemzet kialakítása a társadalompolitikában együtt járt a jobbágyparasztság széles tömegeinek a polgári nemzet sáncái közé való beemelésével. Ennek előfeltétele volt a parasztság kulturális elismerése. A paraszti kultúra több elemét ennek folyamán tették nemcsak a nemzeti kultúra részévé, hanem emblematikus módon a magyar kultúra jelképévé. A paraszti műveltséghez akkor nyúlt a XIX. szá-

zad, amikor azt már jórészt elhagyta, mert benne fedezte fel egy eltűnt valamikori harmonikus állapot gyökereit, a nemzeti múlt emlékeit, s a korabeli társadalom összefogásának szimbolikus eszközét. Az eltűnt aranykor széttört tükörcserepeit vélték sokan a lassan alakuló paraszti műveltségben még meg-megcsillanni. A szaktudomány szemléletét és módszereit tehát egy jórészt írástudatlan, illetőleg a szóbeliséggel hangsúlyosabban élő, erősen közösségi szellemű réteg számos gondolkodásbeli, technikai és technológiai archaizmust őrző kultúrájára dolgozták ki erős evolucionista szemlélettel, a polgári nemzet kialakításának időszakában.

Ez a szemlélet vezetett másutt is Európában a néprajzi gondolkodás kialakulásához. Így született meg a múlt században a saját kultúrát vizsgáló európai néprajz (Volkskunde, ethnographia), amelynek figyelme elsősorban a parasztságra és kultúrájára irányult. Ezt a parasztságot azonosították a néppel, s született meg a tudomány tárgyi kánonja, amely a kulturális jelenségeket mind a nép-, a népi jelzővel illette: népmese, népdal, népballada, népi építkezés, népviselet. (Hogy mi a nép, hogy ki számít a néphez tartozónak, hogy a népnek tartott parasztság erősen tagolt, azt nem tisztázták elméleti vitákban.) A nép és a paraszt szavunk ugyanazt jelentette. Ez a megkonstruált *népi kultúra* lett az ősi, a magyar, a *tiszta forrás* – ahogy szeretjük idézni ma is. E véleményben azonban nemcsak egy idealizáló törekvést, hanem mindenkori viszonyainkat illetően egy kultúr- és társadalomkritikát is észre kell vennünk. Ez a szemlélet egy át-alkuló, a korábbi kereteket lebontó és újakat építő kor elbizonytalanodott, a korábbi közösségi keretektől kiesett, önmagát a másikhöz és másokhoz, s leginkább a múltjához mérő ember viszonyulása volt saját magához, közösségéhez, saját múltjához és jelenéhez. A múltban példát és követendő mintát látott. Saját bizonytalan helyzetével szemben azt biztosnak látta és idealizálta.

Ez a szelektív, rekonstruáló és esztétizáló szemlélet erősen etnocentrikus volt mindenütt, azaz nálunk magyar szempontú. Megszülettek az első, ma már klasszikusnak számító eredmények, könyvek a magyarok ősi foglalkozásairól, a halászatról, pásztorkodásról, hitvilágáról, s – bár az ősi magyar eposzt nem találta meg senki – felfedezték a balladákat. Ráirányult a figyelem az ősinek tartott díszítőművészeti motívumokra, a szokásokra, a népdalokra és a szokásdalokra. A korábban „felfedezett” Erdély és Kalotaszeg után ráterelődött a figyelem az Alföldre: észrevették gazdag balladakincsét, leírták – mégha jórészt nomád örökségnek tartva is – az alföldi puszták pásztorkodását, építkezését. De felfedezték más tájainkat, egyáltalán a kulturális kistájakat, s megszülettek első tájmonográfiáink is. Lassanként az ország egész területéről sorjáztak az adatok. Megkezdődött a néprajz intézményesülése: folyóiratok jelentek meg, tudományos társaság alakult, a paraszti élet (díszes) tárgyai helyet kaptak a múzeumi gyűjteményekben is.

Ezek a néprajzi munkák a múlt századforduló paraszti kultúrájának sok esztétikailag értékes elemét mutatták meg. A kor a paraszti kultúra utolsó kivirágzásának időszaka, amelyben nagyon magas esztétikai szinten megalkotott kulturális teljesítmények kaptak helyet: pompás népviseletek, funkcionálisan – az adott igényeknek és szükségleteknek, életmódnak – megfelelő építészet, tárgykultúra, szimbolikus tárgyak sora; vagy az epikus költészet egy-egy balladaváltozata, vagy a veretes nyelvezetű, szürrealista képeket fölvonultató archaikus imádságok. Tökélyre fejlődött a rítusok szimbolikus nyelve, a táncagyomány, a vokális és az instrumentális zene, amely megszólal Bartók, Kodály és mások szerzeményeiben, s amelyre építve Kodály zenei anyanyel-

vünket szerette volna megalapozni. Egy sok évszázados fejlődésnek, változásnak szinte utolsó nagy lobbanása mindez. Gyakorlati haszna a nemzeti műveltség megformálásában, a magyar identitás és a nemzetállam megteremtésében volt. Ezután már csak a tömegkultúrában való mind erősebb feloldódás következett.

A XIX. századi elődök után a század elején született nemzedék képviselői tették akadémiai tudománnyá a néprajzot és a folklorisztikát, s ezt teljesítették ki tanítványaik. Általuk nyerte el egyetemi tanszékeit is; az elsőt Szegeden 1929-ben. Ez társadalmi elismerését jelentette, annak jelét, hogy a társadalom igényli a néprajzkutatás „szolgáltatásait”. Az első nemzedék megteremtette a maga összefoglalóját, megírta *A magyarság néprajzát*. Tanítványaik kezdték el és fejezték be a *Magyar Néprajzi Atlaszt*, adják ki (máig folyamatosan) a *Magyar Népzene Tára* sorozatát, jelentették meg a *Magyar Néprajzi Lexikont*, írták meg a *Magyar Néprajz* VIII kötetes sorozatának, amely ennek a paraszti kultúrának talán utolsó összefoglalása, már több kötetét. Mindkét nemzedék szemléletét az határozta meg, hogy „Európa nem arra kíváncsi, hogy mit vettünk át tőle, hanem hogy kultúráját mivel gazdagítottuk”. Am ezt megmondani akkor lehet, ha ismerjük, mit jelent Európa, mihez járultunk mi hozzá a magunk kultúrájával. Aki erre választ tud adni, az azt is tudja, hogy miben vagyunk közösek más nemzetek kultúrájával, s miben térünk el attól. Mindezt akkor tették, amikor a történelem a magyar nemzetállamot létrehozta, majd területét és a magyar nemzetet fölbomlasztotta – más nemzetállami imperializmusok feldarabolták –, és szükség volt egy erős nemzeti öntudat kialakítására. Ezt szolgálta a néprajz is. Am ebben a helyzetben nem lett sovíniszta. Törekedett más kultúrák megismerésére, összehasonlításra, s kialakította nemzetközi kapcsolatrendszerét, benne a szomszédos országokkal való intézményi együttműködés kereteit is – a népek közti kulturális kapcsolatok építésének vált eszközévé.

A XX. században megváltozott a néprajzi érdeklődés súlypontja és iránya. Egyes kulturális jelenségek helyett mindinkább a kultúrahordozó emberre, annak egész kultúrájára, ünnepnapjai mellett mindennapjaira figyeltek, s nemcsak az ősi jelenségekre, hanem a mindenkori jelen kultúrájának rögzítésére is. Az előző századhoz képest nagy volt a változás. Mégis azt mondhatjuk, hogy évtizedekig a visszatekintő és rekonstruáló, újraszerkesztő szemlélet volt az uralkodó. A terepmunkák kiteljesedésével azonban ez a szemlélet fokozatosan oldódott.

Az első világháború és az azt követő trianoni országcsönkítés máig ki nem beszélt, föl nem dolgozott tragédiája következtében nemcsak a magyarság népes csoportjai kerültek más országok politikai fennhatósága alá, s indultak el egy sajátos XX. századi külön fejlődési úton, hanem más-más irányokat és utakat vett az erdélyi magyar és román, a felvidéki szlovák és magyar tudományosság is. Az elcsatolt területek átmeneti felszabadulása után az 1950-es évektől kialakult a kisebbségi magyar néprajztudomány, amely az 1990 körüli politikai változások nyomán a saját intézményi kereteit (kiadványok, egyetemi katedra, tudományos társaság) is létrehozta, eléggé sajátos helyzetet teremtve (nemcsak) a (néprajz)tudományban. Tudomásul kell vennünk, hogy kisebbségi (elnyomott) helyzetben a saját népi (paraszti) kultúra hangsúlyos önazonosságot erősítő tényezőként jelenik meg. E „folklor-öntudat” kritikája ezt elfogadhatatlannak tartja.

A XX. század második fele mind erősebben teret nyitott új szemléleteknek, új kutatási módszereknek, amelyek nem egyszer más tudományok felől érkezve termékenyítették meg a néprajzi gondolkodást. A történeti szemlélet továbbra is erős maradt. Ez már nem ősi jelenségekre összpontosított elsősorban, hanem történeti változásai-ban, folyamatként próbálta a jelenségeket leírni. A kultúrtörténeti alapú összehasonlító szemlélet mellett előtérbe került a kartográfiai szemléletet, alig valamennyi kérés-sel követve az európai törekvéseket. Mivel pedig a kartografikus szemlélet erősen jelenre orientált, vele egyidőben kibontakoztak a jelenkutatók is. A folklorisztikában a formalista iskolák hódítottak: a strukturalizmus, a szemiotika. Mindez bizonyára a „világfalu”, a nagy nyitás, a globalizálódás párhuzamos tükröződése tudományunk-ban, egyúttal a társadalmi változások tükré is. Figyelemre méltó, hogy a történelmi materializmus ideológiája nem hatotta át a magyar néprajzot teljesen. S bár ma többen azt mondják, hogy a néprajz kiszolgálta az uralkodó szocializmust, az én véleményem más: a népi kultúrára építés inkább egy ideológiai alternatívát kínált fel az uralkodó eszmerendszerrel és gyakorlattal szemben.

Itt szeretnék egy rövid kitérőt tenni. A néprajznak sokak szerint csak az 1960–1970-es évektől meginduló paradigmaváltása szerintem még a két világháború közötti időszakra visszanyúlik. Jóllehet, ez inkább csak a gyökereket jelenti, de visszatekintve ma már látjuk, hogy ebből a gyökérből milyen megtermékenyítő gazdagság bontako-zott ki később. Nemcsak a pszichológiai szemléletre és értelmezési kísérletre gondolok, vagy a társadalomlélektan megjelenésére, az első „szemiotikai” munkák kiadására. Sokkal inkább szeretném felidézni mellettük Bálint Sándor méltánytalanul figyelmen kívül hagyott örökségét. Ő ugyan nem írt elméleti tanulmányokat, de munkáiból szemlélete kibontható. Ő egységben látta s láttatta az embert és műveltségét. Nemcsak az emberi kultúrát, hanem a trszcendens és az immanens összefüggését, az Isten és az Ember kapcsolatát. Holisztikus szemlélete ma éppen a követendő minta, hiszen mind a történettudomány, mind a szociológia átveszi ezt a megközelítést: antropologizáló-dik. Ezért gyakran diszciplínák határterületein mozgó problémákkal és kölcsönhatá-sokkal foglalkozik, például az egyén szerepe egy közösségi jellegű kultúrában, az írás-beliség szerepe egy inkább szóbeliségre épülő kultúrában, a kisemberek mindennapjai, mentalitása, érzései, örömei, félelmei a történeti múltban és jelenben, s mindezeknek megismeréséhez néprajzi módszereket használ.

Bálint Sándor munkásságában mindezt már együtt találjuk. Legfontosabb összefog-laló írásai tudományköziesek: néprajz, folklorisztika, történelem, helytörténet, zene-, építészet-, irodalomtörténet, liturgiátörténet, teológia stb. eredményei mind benne vannak.

A néprajzi paradigmaváltás egyik elindítójának Magyarországon ezért én a vallási néprajzot tartom. Nemcsak amiatt, hogy vizsgálatainak társadalmi körét kiszélesítette, s a parasztság mellett egyre inkább figyelme körébe vont más társadalmi rétegeket, hanem azért is, mert kutatási tárgya is nagymértékben szélesedett. Jóllehet megmaradt elsősorban az Európában meghatározó keresztény (népi) vallásosság formáinak vizsgá-latánál, a felekezethez nem kötődő vallási jelenség iránti érdeklődése azonban nagy-mértékben tágította az elemzés és értelmezés érvényességi körét. A vallásgyakorlás önmagában is egy ritualizált viselkedésforma, amely szimbolikus tartalmakban nyilvánul meg. A ritualizálódás – a rítustalanodás is egyfajta ritualizálás – keretet, biztonsá-

got, kiszámíthatóságot vitt a mindennapi életbe. Privatizálódásuk és individualizálódásuk azonban konfliktusok lehetőségét rejti.

Az 1970-es évektől kezdődően a világ mindinkább kinyílt számunkra. Főleg az 1990-es változások óta van lehetőség arra, hogy hazai kutatásaink elméleti vonatkozásban merítsenek Európa és Amerika kutatási irányzataiból. Az egymást gyorsan váltó szemléletek ha nem is egyforma mértékben, de termékenyítőleg hatottak főleg az egyéni kutatásokra, s szakmánk egy részét célkitűzései, módszerei átgondolására készítették. Ez a megváltozott szemlélet mindinkább megjelenik szakmai vitákban, formálódik az egyetemi képzés keretei között is, amelynek célja, hogy elméletileg jól képzett, az empirikus kutatások, a terepmunka módszereit és technikáit jól ismerő, azt alkalmazni tudó szakemberek kerüljenek ki az egyetem falai közül. Olyanok, akik tisztában vannak a társadalomtudományok sajátos megismerési nehézségeivel, figyelemmel vannak a szubjektum szerepére e folyamatban. Azaz egy önmagára, szemléletére és módszerére is reflektáló tudományos gyakorlat szakemberei legyenek.

A 80-as évektől mindinkább új problémák toltak a néprajzi érdeklődés előterébe: a múlt kulturális jelenségeinek rekonstrukciós megalkotása mellett és helyett egyre inkább mindennapi életünk aktuális problémái kerülnek a kutatás és az oktatás érdeklődésének előterébe. Például a mindennapok kommunikációjának, a társadalmi érintkezésnek szimbolikus formái. Hiszen a társadalmi diskurzus minden szintjén szimbolikus tartalmak nehezítik a megértést. Ezekről gondolkodni, beszélni, írni kell. Nálunk is jól érezhető, hogy a világ, s benne Európa egyre inkább a globalizáció és a helyi kultúrák ütközésének színtere, az országok helyett az etnikumok és a régiók Európája lesz mindinkább. Ebben a helyzetben újra fontosak, átgondolandók lettek az etnikus kérdések, a nemzeti/etnikai/vallási identitás problémái, a nacionalizmus és a kozmopolitizmus kérdései. A konfliktusok az etnikumok szerepének felértékelődését mutatják: délszláv válság, Észak-Írország, Koszovó, Baszkföld, a Vajdaság, Erdély, Kárpátalja, stb. De ez az alapja a határokon átnyúló együttműködéseknek is, amelyek szerte Európában, de nálunk is az ún. Euro-regiók sorát hozta létre szomszédos országok között. Ma úgy látszik, egy nagyobb, globálisabb rendszerben elképzelhető, hogy a határok egyszer átjárhatóak lesznek – mint voltak egykor évszázadokon keresztül, egészen az első világháborúig, amelynek lezárása egymásra féltékeny kis országok sorát hozta létre nemcsak a Kárpát-medencében, hanem egész Közép-Európában. Fontos a valóságos és a szimbolikus határok, a határmellettiség, mint élethelyzet kutatása.

A globalizációnak, a nemzetközi méretű piacnak, a fogyasztásra orientált világkultúrának hatását látjuk, érezzük egyre inkább itthon is. Nemcsak az elbizonytalanodást, a kapcsolatok személytelenné válását okozza ez főleg a média agresszív hatalmának tulajdoníthatóan, van pozitív hozadéka is. A határok máris nyitottabbak, mi magyarok is ugyanazt az árut látjuk üzleteinkben, mint bármelyik nyugat-európai vásárló. Am éppen ez a nagy nemzetközi piac veszélyeztetheti a helyi termelést, s a kulturális piacot is. A nagy kérdés pedig, mi lesz a helyi kultúrákkal? Beilleszthető-e ebbe a nagy nemzetközi piacba és tömegkultúrájába egy helyi kultúra, egy helyi tájnyelv, egy helyi hagyomány?

Ugy tűnik, mégha konfliktusok és megosztó társadalmi viták közepette is, hogy igen. Európa-szerte és nálunk is mozgalmak szerveződtek és alakulnak a helyi hagyományok megőrzése érdekében. S ez nemcsak a nemzeti kultúrák védelmét, őrzését je-

lenti, hanem a helyi kultúrák: nyelvjárások, táncagyományok, viselet, gondolkodás és szokások megtartását, s ezt a törekvést fontosnak tartja, támogatja az UNESCO is. A politikában a kultúrák sokszínűségének védelme, fenntartása, támogatása nem a maradás, pláne nem sovinizmus, hanem a humanitás lényegi jegyeinek el- és felismerése. Egyfajta alternatíva a feloldódással szemben. Van (volna) tehát feladata a néprajznak! Eddigi eredményeire is jobban lehetne támaszkodni. A helyi sajátosságok jól „eladhatók” a turisztikai világpiacon. Tanszéki kutatásunk a „szögediség” megszerkesztéséről, a helyi új ünnepekről tehát közvetlenül is fölhasználható (lehetne).

A nemzetközi tudományos kapcsolatokat is a nyitottá válás jellemzi. Nem új felismerés, hogy a kultúra és társadalom működésének említett problémáit csak nemzetközi tudományos eszmecserék révén tudjuk mind jobban megérteni, de ez évtizedekig vágyalom volt. Magunk részéről Szegeden minden keretet és erőnk szabta lehetőséget kihasználunk a nemzetközi együttműködésre. Finn kollegáinkkal közös terepkutatást végzünk a Bánság három ország közt megosztott területén, vizsgálva a vallásosság, a vallásos képkultúra sajátosságait, az etnikus folyamatok és a nemzeti, vallási identitás változásainak problémáit. Igyekszünk Szeged köré szervezni és inspirálni az európai vallási, néprajzi kutatások számos törekvését. Diákjaink utazhatnak Finnországon kívül Németországba, s egy közép-európai diákcsera program keretében Lengyelországba, Csehországba és Szlovákiába is. (Ez az utóbbi programban lehet, hogy működik bizonyos történelmi nosztalgia a Közép-Európaiság iránt, amelynek keretét sokáig a Habsburg birodalom adott, de inkább a kulturális sokszínűség józan el- és felismerése, igény a határok ismételt átjárhatósága iránt, amit az első világháború szüntetett meg.) Hogy kölcsönös látogatásokkal, egymásról való tanulással újra felfedezzék, megismerjék egymást azok, akiknek történelme, kultúrája a múltban ezer és ezer szálal átstótte egymást, de a nacionalizmus századában nagyon messze kerültek egymástól. Az előítélet-mentességnek vagy -lebontásnak pedig nincs más útja, mint egymás jobb megismerése.

Nem folytatva tovább a (tudományos) problémák felsorolását, idézését, megkérdezhetjük: mire jó mindez? Mire volt és mire jó valóban mindaz, hogy – egyfajta kronológiát követve a tudományos problémák sorjáztatásában – megismerjük kultúránknak azt a részét, amelyet népinek, populárisnak mondunk, amely jórészt nemzeti kultúránk része lett, sőt tudatos alakítással nemzeti karakter hordozója is (csárdás, gulyás, stb.)? Hogy ismerjük a népzene, a néptáncokat, a népköltészetet, a különböző népszokásokat? Vagy egyáltalán a kultúra, a szokások, a rítusok, a szimbólumok rendszerét és működését? Az azonosságtudat szerkezetét? Hogy ismerjük az ünnepek mellett a hétköznapokat, a nagy kultúrák mellett a kicsiket, vagy a szubkultúrákat? A kulturális folyamatokat? Nem elavult, ósdi, haszontalan dolog már mindez?

Az előzőekben utaltam rá, hogy tudományunk aktuális célkitűzése, s annak tudományos megvalósítási módszere, ennek társadalmi igénylése és megítélése koronként változott. Ezek természetesen összefüggésben voltak, vannak társadalmi és kulturális problémák (akár) aktuális (politikai) megoldási kísérleteivel. Ennek alapján feltételezzük, hogy a néprajztudomány kutatási eredményei segíthetnek aktuális és akut társadalmi és kulturális problémák megértésében, s esetleg kezelésükben, netán megoldásukban. Ezek jóllehet tudományon kívüli feladatoknak tűnnek, mégis nagymértékben visszahatnak a tudománynak önmagáról alkotott képére és a tudományos diszkurzióra.

Napjainkban is foglalkoztatja az a kérdés szaktudományunkat: mi a feladata a tudósnak, a szakkutatónak? Lehet-e, van-e joga beleavatkozni kulturális folyamatokba? (Csak zárójelben utalok arra, hogy ez nemcsak a néprajztudományban kérdés és vita, hanem például a nyelvtudományban is, amely ott a nyelvművelés mellett az anyanyelvűség megőrzésének kérdései körül forog.) S ezzel összefüggő másik vitapont: lehet-e, kell-e, szabad-e visszatéríteni a „hagyományt”? Mit, hogyan és miért? Mi a kutató feladata: a kultúra értelmezése és dokumentálása, vagy pedig a hagyományápolás is?

A néprajzkutatónak választási lehetősége van, de akár többszörös tudathasadása támadhat: a kultúra teljességét kutatja, tehát nem válogat(hat) esztétikai szempontok szerint, ám amikor ennek felhasználásáról van szó, akkor már valamilyen alapállásból, tudatos értékválasztás alapján szelektál. Nálunk Magyarországon, s közép-európai térségünkben amúgy is történeti hagyománya van az írástudók társadalmi felelősségvállalásának. De vajon érvényes-e ez most, amikor – a totális diktatúrát odahagyva, bár annak nyomasztó terheit sajnos még sokáig cipelve – közeledünk a demokrácia azon fokához, hogy valóban kialakul egy demokratikus politikai közélet? A néprajzkutató is értelmiségi (talán), s mint értelmiséginek kötelezettségei vannak, lehetnek. Benne él a társadalomban. Nem, vagy nem teljesen függetlenítheti magát érdekektől és deklarált értékektől, a társadalom aktuális gondjaitól, akár szociális és erkölcsi problémáitól.

A magam részéről azt hiszem, kell ilyen szerepet vállalnunk. Ha nem is direkt módon, de közvetetten. Hisz akarva, akaratlanul, tudatosan vagy tudattalanul szolgál(hat)unk társadalmi törekvéseket, politikai érdekeket. Legyünk tudatában annak, hogy tudásunkat, kutatási eredményeinket mások, politikusok vagy nem-politikusok felhasználhatják és fel is használják. De ezt, a hatalom és tudomány kapcsolatát is tudnunk kell állandó visszacsatolásokkal értelmezni. Szerepünkkel tisztában kell lenni.

A néprajz, s a néprajzkutató társadalmi szerepét érezheti legtöbb hallgatónk is, akik néprajz-tanári diplomát szeretnének kapni, hogy mindazt a kulturális ismeretet, a kultúra működési törvényszerűségeinek ismeretét átadhassák fiatalabb generációknak, azaz átörökítsenek jelenségeket, szimbolikus tartalmakat, ezekről szóló ismereteket. Ebben az összefüggésben az esztétikai kultúra mind fontosabb lesz egy többnyire konszenzuson alapuló humanista, keresztény európai értékrend alapján. Jól tudom, hogy ez további társadalmi és politikai diskurzusok tárgya lehet. Ám ez a mögöttes értékrend-választás lényegi választóvonal.

Tanítványaink ismereteket akarnak közvetíteni diákjaiknak például a már említett történelmi események okozta problémák kulturális következményeinek vizsgálatáról. Ilyen lehet a nemzeti szétszakítottság problémája, a kisebbségben élő magyarok azonosságtudata, gyors változásokkal teli napjainkban a társadalmi, egyéni elbizonytalanodás gondjai – láttuk, nem először a történelemben –, a nagy mobilitás, a szociális gondok és érzéketlenség, a nagy szegénység. Nemcsak az identitás átalakulásával szembesülünk, hanem az identitásvesztés, az értékvesztés, az individualizálódás problémáival is, a közösségi kapcsolatok újbóli szétesésével, vagy hiányának fennmaradásával. Ezt pedig már századunkban jónéhányszor átéltük. Ugyanakkor a totális diktatúra, a szocialista társadalom történelmi bukásával létrejöttek az önszerveződés, a civil szerveződések megalakításának lehetőségei. S a társadalom él is ezzel: minden szinten és téren újrászervezi önmagát. Ennek kapcsán a politika, a politikai kultúra, az érdekek szimbolikus megjelenítése is tárgya lett/lehetne a néprajzi/antropológiai kutatásnak.

Nem igazán látjuk még azoknak a kulturális mintáknak, szimbolizmusoknak és normáknak a működését, amelyek a szocializmusnak nevezett totalitarizmus évtizedei alatt alakultak ki, s amelyek napjainkban választások idején, de általában is irányítják az emberek tömegeinek vélemény-nyilvánítását olyannyira, hogy például a(z) (utód)-Pártot visszaszavazzák a hatalomba.

Részesei, szemlélői vagy tevékeny alakítói vagyunk mindennek. Korunk tehát, különösen itt a volt szocialista országokban, forrongó, változó, kereteket és benne egyéni életutakat át- meg átszabó kor. A társadalom működtetéséhez, a kultúra és azonosság-tudat(ok) alakításához és fenntartásához, ápolásához pedig biztos, nyugodt körülmények (volnának) szükségesek. Ezt a káoszról a kozmoszba, a bizonytalanságból a biztonságba vezető utat szolgálják például a rítusok. S nemcsak a vallásiak, hanem a deszakralizálódás, rítustalanodás révén kialakult „rítusok”, s a politikaiak is. (Így válhatott a locsolást és kapcsolatos rítusait elutasító, az előlük „menekülő” ember húsvéti kirándulása kvázi-rítussá elég széles körben. Nem említve most a természetközelség ebben szerepet játszó modern gondolatát.) A ritualizált cselekmények és viselkedés profán és vallási megnyilvánulási formái, szimbólumai és mintái iránt nagy a társadalmi és hallgatói érdeklődés. De az értékrend hiánya, vagy az értékrendek pluralizmusa miatt nagy a tájékozódás bizonytalansága is.

Meg kell próbálni megértenünk az identitás megformálásnak, identitáskeresésnek különböző útjait, változó módjait: mikor a vallás, máskor a kultúra, a nyelv, vagy éppen a gazdasági/politikai érdek a döntő. Nap mint nap részesei vagyunk ezeknek a folyamatoknak. Ertelmeznünk kell a honfoglaláshoz és az államalapításhoz visszanyúló, a napjainkban sokak számára népszerű, nemzeti mítoszteremtési és történelmi emlékezetformáló kísérleteket (filmek, musical-ek, egyesületek, kiadványok stb.). Tudnunk kell, miről beszélnek a kitalált új hagyományok, akár egy-egy új lokális ünnep (települési jubileumok, kulturális jelenségek megszerkesztett sajátosságként való ünneplései: halászlé főző népiünnepély, kolbászfesztivál stb.) Látunk kell, hogy mi áll, milyen érdek- és értékrendszer a Szent Korona szerepének (a korábbi évekkel szembeni) átértelmezése, vagy a helyi közösségek, a család, a gyermek, az egyházak társadalmi szerepének hangsúlyozása mögött, amelyek a folytonosság, a stabilitás érzését keltik. Vagy mi húzódik meg az ezeket elutasító nézetek mögött. Mára már alkalmas módszereink és átgondolt nézőpontjaink vannak a szubkultúrák, az „új” kulturális jelenségek (adventi koszorú, Valentin nap, írásos devóció, a táncház, az új egyéni és közösségi ünnepek, mint a zsúrok, a ballagás, az állami ünnepeink, stb.) kutatására. Mindezek mögé társadalmilag elfogadott értékrende(ke)t kell képzelünk.

Nem veszté fontosságából a mindig újraalkotandó egyéni és közösségi azonosságtudat, az identitásformálás folyamatainak megértése itthon és határon túli többnemzetiségű közegben. Vagy az éppen ennek függvényében kialakított életstratégia vizsgálata. Az ezeket tükröző jelek, szövegek, családi mítoszok megkonstruálása éppen úgy aktuális marad, mint annak kutatása, hogy a nagyobb közösség, például Szeged, miben próbálja önmagát, „szövediségét” maga és a világ számára megfogalmazni, újra és újra alkotva megmutatni. S ha már képet említettem, a vizuális kultúra, a képkutatás jövőbeni tudományos munkánk egyik sarkpontja kell maradjon, hiszen napjainkat domináns képkultúra uralja. Az utóbbi időben merült fel az a lélektannal közös problémakör, hogy megnézzük, hogyan vesszük birtokba mindennapi életterünket, hogyan

formálódnak mentális térképeink, hogy szimbolizáljuk mindennapi életünk során a különféle határokat.

Ezeket, vagy ilyen problémákat kutat(hatna), értelmez(hetne) a jövőben a néprajz. Aktuális feladat közösség kialakítása a határainkon túli magyarokkal, a kultúrnemzet (újbóli) kialakítása, fenntartása és működtetése. Ezzel párhuzamosan át kell gondolnunk a nem-magyarokhoz, itthoni kisebbségeinkhez, a cigányokhoz, szomszédainkhoz és távolabbi népekhez főződő viszonyunkat. S ebben szerepe lehet a kultúrát, a társadalmi érintkezés formáit, a szimbolikus viselkedés, a rítusok világát elemző és értelmező néprajztudománynak is. Vagy hatalmas elvégzendő feladat a privatizált mezőgazdaság tanulmányozása, az ember és természet, az ember és a föld viszonyának leírása, az új helyzetben megfelelő életstratégiák kialakítása. Célunk lehet egy magyar és egy európai identitás kialakítása és összekapcsolása, kulturális konfliktusok kezelési eszköztárának kialakítása. A szegedi néprajzi tanszéken folyó oktató és kutatómunkát főleg ehhez az utóbbi problémakörhöz tartozó témák, írások jelzik, jóllehet, az érdeklődés palettája természetesen sokkal színesebb és szélesebb. Hiszen célunk az, hogy a saját és az európai kultúrát történeti vonatkozásaiban, kapcsolatrendszerében is ismerő, a kultúra működéstörvényeivel tisztában lévő, ezeket az ismereteket továbbadni tudó, napjaink kulturális és társadalmi viselkedésmintáit értelmezni tudó és alakítani képes szakembereket képezzünk. A néprajz szegedi gyökerei természetesen befolyásolták az 1992/1993-tól kibontakozó egyetemi néprajzi képzést és kutatást. Ebben ugyan az evolucionista szemléletet tükröző hagyományos néprajzi kánon is jelen van, s az esztétikai szempontból klasszikus értékeket felmutató tradicionális paraszti kultúra jelenségeinek és intézményeinek is fontos szerep jut, az oktatás és a kutatás egésze azonban mindinkább a Bálint Sándortól előbb már idézett irányba, azaz egy, a társadalomtudományok metszéspontján sajátos szemléletével és módszereivel a kultúra egészét, s a kultúrát hordozó társadalmat vizsgáló néprajztudomány irányába halad.

Látjuk, hogy szaktudományunk (mindig is) aktuális társadalmi problémákkal foglalkozott. Eppen az aktualitás miatt (is) megfigyelhető napjaink társadalmában a kultúra, vagy másképpen a néprajz kérdései iránti felfokozott érdeklődés. Soha ennyi „néprajzkutató” nem volt hazánkban (de talán másutt sem), mint mostanában. A néprajzi tudás, mint az ősök tudása, vagy mint ezoterikus tudás jelenik meg. Hiszen aggály nélkül néprajzkutatónak tartja és jeleníti meg magát a művészettörténész, köjálós, az orvos, a költő, az újságíró, a fizika tanár, s a különböző foglalkozású „önkéntes gyűjtők” széles tábora – általában erős berzenkedést kiváltva a szakma céhbeli tagjai részéről, akiknek (majd) mindegyike rendelkezik szaktudományos elméleti és módszertani kiképzéssel, valamint az önmaga szerepével szembeni reflexió (ritka, de elvárható) készségével, mint a tudomány kritériumaival.

De ugyanilyen kényszerítő erejűnek érzem a tudományos érzékenység kialakítását, fenntartását a szaktudomány mai, régi-új problémáival, önmagunkkal szemben. Ezt a célt szem előtt tartva például az identitás-megszerkesztés mai folyamatainak értelmezése során az egyik következő feladatunk éppen a Tiszatáj „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” sorozatának, benne ennek az önmagunkról szóló írásnak az elemzése lesz.

S mindez arra jó, hogy önmagunkat és másokat is jobban megismerhessünk.